

УДК 94 (410+55+567)

Д. В. Ласкавий

**ПЕРСЬКА ЗАТОКА: «БРИТАНСЬКЕ ОЗЕРО» ТА/АБО
«АМЕРИКАНСЬКЕ ОЗЕРО»?**

Якщо хтось скаже, що сторінки історії ХХ століття написані нафтою, а боротьба за неї і газ у першій половині ХХІ століття стане визначальною для майбутнього людства, то буде недалеко від істини. Поки що вигідної альтернативи нафтопродуктам у світовій економіці, не дивлячись на різноманітні відкриття і винаходи, немає. Якщо колись і знайдеться, то дуже нескоро їх замінить, бо є зацікавлені як у продажу, так і покупці нафти. І доки вона буде, доти триватиме боротьба за її джерела і ринки збуту, а отже, світова історія знов «писатиметься нафтою».

Історія неупереджено і об'єктивно, що зізнаємося, буває не часто, свідчить, що за останні півтора століття значущість нафти, її вплив на всіх і кожного, навіть тих, хто не уявляв про її існування, невпинно зростає і продовжує зростати рік за роком, так само як і кількість публікацій про міжнародну боротьбу за цю стратегічну сировину.

Та серед розмаїття наукових і науково-публіцистичних книг і статей, безлічі журналістських розслідувань, опублікованих «сенсаційних» спогадів і зізнань політиків, дипломатів і ділових людей зі «світу нафти», якимось загубилося питання англо-американського нафтового співробітництва та його еволюції протягом ХХ століття. Праці з цієї проблематики з'являються лише зрідка, хоча до Другої світової війни у Великій Британії, США, Франції, Німеччині та СРСР одна за одною вийшли з друку книги П. Арнота, С. Бріке, М. Брукса, К. Гофмана, Ф. Делезі, Е. Девенпорта і С. Кука, Л. Фішера, Р. Фокса, Е. Фуре, С. Богдановського, Е. Шульце та інших [1]. Написані неприховано упереджено у публіцистичному стилі на основі газетного матеріалу для задоволення величезного громадського інтересу до запеклого англо-американського нафтового суперництва та викриття суперниками «хижацьких» намірів один одного, ці праці були, перш за все, інформаційною зброєю. Про якесь наукове обґрунтування представлених більшістю авторів положень говорити не доводиться.

Якісно іншими, хоча загалом більш публіцистичними, аніж науковими, стали праці «Століття війни: Англо-американська нафтова геополітика і Новий Світовий Порядок» Уільяма Ендгаля, «Відвертий імперіалізм – «тягар білої людини» Джона Фостера і «Нафта: таємниці і махінації» Едгара Лорана, у яких автори спробували показати хитросплетіння міжнародної нафтової політики і нафтового протиборства британських та американських компаній [2].

Новітньою працею з дослідження впливу «нафтового» фактору на англо-американські взаємини, міжнародні відносини у басейні Перської затоки, зіткнення світу по-британські і світу по-американські навколо нафти Близького та Середнього Сходу є монографія асистент-професора Університету Північної Кароліни Т. Фейна [3]. У доволі невеликій за об'ємом книзі (більше четвертої частини загального обсягу якої – сімдесят чотири сторінки – складають примітки, бібліографія та показчик) автор спробував охопити доволі великий період – від початку ХІХ ст. і до 1970-х рр. [3, с.209–283]. Хоча, судячи зі змісту монографії, свою головну увагу Т. Фейн зосередив на дослідженні подій 1950–1971 рр., яким присвячено чотири розділи з п'яти. Натомість вивченню передуючих п'ятдесяти років, не кажучи вже про попереднє століття, також згадане автором, присвячений лише один єдиний перший розділ. Маюча красномовну назву «Американський наступ і британський відступ у Перській затоці» і будучи високо інформативною, книга, тим не менш, не містить чогось нового про появу та вплив чинника нафти на британську політику у Затоці, а головне – автор наголошує на вже звичній, пануючій у світовій історіографії точці зору про поразку Великої Британії від США у боротьбі за джерела стратегічної сировини.

В тому, що інтерес в світі в цілому та на Заході зокрема, особливо у Великій Британії, до вивчення такого тонкого та лоскітливого питання як англо-американську нафтове співробітництво, не згас і сьогодні, свідчить ще неопублікована, але вже доволі широко розрекламована монографія старшого викладача Університету Ессекса Ф. Венн «Англо-американська нафтова війна: міжнародна політика і боротьба за закордонну нафту, 1912–1945» [4].

Отже, мета статті – дослідити концептуальний аспект англо-американської боротьби за нафту Перської затоки, проаналізувавши задля цього англійські парламентські дебати та думки таких всесвітньовідомих теоретиків і практиків зовнішньої політики та дипломатії, класиків геополітики, як Збігнев Бжезінський та Генрі Кіссінджер.

Їх надбання дозволяє краще зрозуміти історичний контекст досліджуваних явищ і подій, побачити тенденції їх розвитку, виявити закономірності процесу, що вивчається. І хоча зрозуміло, що вони розкривають далеко не всі хитрощі та тонкощі створюваної ними, кожним у свій час, світової архітектури міжнародних відносин, проте, майстерно обходячи гострі кути та незручні питання, визнані корифеї теорії та практики міжнародних відносин окреслюють поле замовчуваної проблеми і тим самим, вільно чи не вільно, підказують де її шукати.

Так, зокрема, Зб. Бжезінський у праці «Велика шахівниця», приділивши велику увагу всебічному аналізу проблем світового панування США та їх геостратегічним імперативам, якимось і чомусь «не помітив» «нафтовий» фактор у зовнішній політиці Білого дому та його союзників [5]. Розглядаючи величезний простір окресленої ним

Центральної Євразії – «світову зону розповсюдження насилля» – він зазначив: «Експлуатуючи релігійну ворожість до американського образу життя та отримуючи зиск із арабсько-ізраїльського конфлікту, ісламський фундаменталізм може підірвати позиції декількох прозахідних близькосхідних урядів і в підсумку поставити під загрозу американські регіональні інтереси, особливо в районі Перської затоки» [5, с.68–70].

Та наголошуючи на небезпеці тліючого арабсько-ізраїльського конфлікту, загрози з боку ісламського фундаменталізму, він жодним словом не обмовився про нафту Перської затоки, а підкреслюючи новий статус Великої Британії як «нікому не інтересної держави, відданої згасаючим особливим взаємовідносинам з Америкою», не пояснив – якщо це так, то чому тоді «Бритіш петролеум» (колишня Англо-перська нафтова компанія зовні зниклої Британської імперії) на початку ХХІ ст. займає на нафтовому ринку США ключові позиції і є системоутворюючою ланкою для світового енергетичного ринку нью-йоркської Уолл-Стріт, хоча ще на початку століття ХХ-го – у часи імперської могутності лондонського Сіті – компанія навіть мріяти не могла про нафту Мексиканської затоки.

Не набагато відвертим виявився не менш красномовний за Зб. Бжезінського Г. Кіссінджер – ще один архітектор світової політики та міжнародних відносин останньої третини ХХ – початку ХХІ ст., його негласний співавтор сучасної концепції зовнішньої політики Білого дому: США – імперія чи/і лідер; світове панування та/або глобальне лідерство. Також наголошуючи на загрозі ісламського фундаменталізму та небезпеці іранської ядерної програми, перш за все, для Європи та Росії і потім вже США, та попереджаючи «якщо спалахне в Затоці, європейські країни, в їх бажанні уникнути економічної катастрофи, першими попросять Америку про доступ до її енергетичних ресурсів», він делікатно «забув», що сукупна залежність американської економіки від постачань нафти із району Перської затоки значно більша за залежність європейських партнерів Білого дому. І якщо у Затоці спалахне насправді, чи то на іранському узбережжі або в іншому місці, то відчують це, в першу чергу, спочатку в Вашингтоні, а потім вже в Лондоні, Берліні, Парижі і тим більше – у Москві [6, с.204–221].

Науково-технічний прогрес і вдала маркетингова політика США та її легендарної «Стандард ойл» та інших нафтових держав і компаній поставили світ у цілковиту залежність. «Ціна на нафту» – це поняття чи не найбільш повторюване засобами масової інформації. Без повідомлення про вартість 1 бареля нафти майже не обходиться жоден з випусків новин практично у всіх країнах світу, незалежно від того, належать вони до експортерів чи імпортерів. Без нафтопродуктів вже неможливо уявити ані духовну, ані матеріальну культуру більшості людей в світі, причому незалежно від віросповідання, політичних уподобань і місця проживання. Недарма у другій половині ХХ – на

початку ХХІ ст. арабсько-ізраїльські війни, революції в Іраку, Ірані та інших країнах-експортерах нафти, військові операції США та їх союзників у Перській затоці запам'яталися у західному суспільстві, країнах-імпортерах «чорного золота» і, перш за все, у самій Америці не масштабністю бойових дій, гучними політичними лозунгами тощо, а кожного разу карколомним підвищенням ціни на нафту, нескінченними чергами на заправках та великим подорожчанням всіх речей і послуг, у виробництві і наданні яких застосовувалася ця по-справжньому стратегічно важлива сировина.

Хоч як не намагається Г. Кіссінджер переконати, що для США бізнес не завжди на першому місці, Дж. Перкінс, автор «Сповіді економічного вбивці», чиїми руками державний департамент свого часу ефективно проводив зовнішню політику у життєво важливих регіонах світу, аналізуючи власний досвід, переконує у зворотному: комерційні інтереси ніколи не відступали перед інтересами безпеки чи будь-якими іншими, і для господарів Овального кабінету і їх спонсорів політика, як зовнішня, так і внутрішня, по-марксистські завжди була концентрованим відбиттям економіки [7].

Американська політика на Близькому та Середньому Сході у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. є дзеркальним відображенням політики англійської кінця століття ХІХ – початку ХХ-го. Причому віддзеркалення настільки точним, що мимоволі спадають думки про її реінкарнацією і логічне продовження, відкориговане роками і новими людьми.

«У нас є інтереси в Персії, які важко перебільшити, тому життєво важливо не допустити ніякого ворожого контролю в цьому регіоні. Персія сьогодні не може залишатися довше не зайнятою, аніж святе місце. Якщо ми не ввійдемо туди та не зробимо очевидним неприпустимість втручання будь-якої іншої держави, то цілком можливо, що ці стратегічні позиції попадуть у ворожі руки» [8, с.1248]. Думаєте це хтось з американських президентів? Ні, це депутат палати громад англійського парламенту У. Гіннесс 17 червня 1914 р. під час дебатів щодо ратифікації угоди про придбання британським урядом 51% акцій Англо-перської нафтової компанії (254 депутата «за», «проти» – 18).

Як з'ясується після ознайомлення зі стенограмами британських парламентських дебатів початку ХХ ст., слова Г. Кіссінджера «про запобігання домінування у Перській затоці ворожої держави, де загострення ситуації неодмінно могло б призвести до наслідків, що зачеплять території від Північної Африки до Центральної Азії та Індії», і тому «Америці потрібен не надто сильний і не надто слабкий Ірак, здатний захистити свою незалежність від жадібних сусідів» є нічим іншим, як узагальненням висловлювань архітекторів зовнішньої та колоніальної політики Великої Британії – лордів Ленсдауна і Керзона, сера У. Черчилля та інших представників англійського істеблішменту, промовлених ними в англійському парламенті у роки, коли Перська

затока була «британським озером», а Мексиканська затока – «американським внутрішнім морем», і думки про появу нафтових вишок «Стандард ойл» на узбережжі Перської, так само як і поява Англо-перської нафтової компанії під сучасною назвою BP plc на узбережжі Мексиканської затоки, здавалися фантастикою [6, с.204–205, 215; 8].

Як показав час, і перше, і друге стало реальністю: Перська затока, не ставши Арабською затокою після ірансько-іракської війни і перетворившись після «Бурі в пустелі» на «американське озеро» (за словами С. Хантінгтона), водночас бути «британським озером» не перестала [9]. 3 листопада 2009 р. британська BP plc підписала 20-річний контракт із іракською державною South Oil Company на розробку найбільшого нафтового родовища в Румайлі, що на півдні Іраку. Вже у 2016 р. компанією заплановано лише на цьому родовищі вийти на рівень видобутку 2,85 мільйона барелів у день, а це становитиме: 3% нафтовидобутку в світі, 7% продукції ОПЕС, 10% видобутку «чорного золота» на Середньому Сході [10].

Видатний радянський історик-міжнародник професор Г. Бондаревський ще у 1968 р. прозорливо писав, що рішення Уайтхоллу вивести до кінця 1971 р. англійські збройні сили з Перської затоки зовсім не означало полишення англійським імперіалізмом своїх позицій у цьому районі: «В існуючих умовах змінюється в першу чергу форма, але не зміст англійської колоніальної політики» [11, с.4]. «Британські монополії, як і раніше, прагнуть зберегти під контролем максимально можливу частину нафтових багатств басейну Перської затоки, – наголошував він, – інтерес британського імперіалізму до Перської затоки ні в якому разі не визначається лише його стратегічним положенням», а і нафтою [11, с.4].

Таким чином, у Великій Британії, так само як і у Сполучених Штатів, ніколи не було і немає вибору боротися чи ні за персько-месопотамську (ірансько-іракську) нафту – проблема нафти була і є питанням їх життя і смерті. Оволодіння цією стратегічно важливою сировиною – новими цеглинами будівництва людської цивілізації та її матеріальної культури – означало для Британської імперії здобуття ключової позиції у світовій геополітиці і новий вимір глобального лідерства, тотожного не збереженню старої Імперії територіально чи фінансово-промислово, як можна подумати, а розбудові нової, заснованої якісно і принципово на іншій системі взаємних противаг і стримування – всеохоплюючій залежності країн англійського і неанглійського світу від її, «британської», нафти.

Отже, за останні півтора століття нафтовий фактор став найвпливовішим чинником розвитку людського суспільства і його роль надалі тільки посилюватиметься. Як показує історія, якою б важкою, виснажливою та витратною для Великої Британії і США не була боротьба за нафту Перської затоки, втрата її коштувала б їм набагато дорожче.

Список використаної літератури

1. **Арнот П.** Внешняя политика английского империализма / П. Арнот; пер. с англ. И. Арсеньева. – М.: Главред, 1938. – 88 с.; Богдановский С. Д. Нефтяной империализм / С. Д. Богдановский. – М.-Л.: Агитпроп, 1926. – 92 с.; Брике С. Английский империализм в борьбе за персидско-месопотамскую нефть / С. Брике; пер. с англ. Д. Ипатьева. – М.: Главполитиздат, 1930. – 97 с.; Гофман К. Нефтяная политика и англо-саксонский империализм / К. Гофман; пер. с нем. А. Е. Гольберга и Л. М. Изральсона. – Л.: Главполитиздат, 1930. – 193 с.; Делези Ф. Нефть / Ф. Делези; пер. с фр. И. Маркельс и Х. Рыт. – М.: Военный вестник, 1923. – 139 с.; Дэвенпорт Е. Нефтяные тресты и англо-американские отношения / Е. Дэвенпорт, С. Кук; пер. с англ. А. Ф. Сперанского, под ред. и с предисл. Е. А. Адамова. – М.: Военный вестник, 1924. – 185 с.
2. **Лоран Э.** Нефть: ложь, тайны, махинации / Э. Лоран; пер. с фр. Т. Ждановой. – М.: СТОЛИЦА-ПРИНТ, 2007. – 432 с.; Фостер Дж. Откровенный империализм – «бремя белого человека» / Дж. Фостер; пер. с англ. В. Л. Артемова. – М.: Поколение, 2007. – 320 с.; Эндгаль У. Столетие войны: Англо-американская нефтяная геополитика и Новый Мировой Порядок / У. Эндгаль. – СПб.: Геликон Плюс, 2008. – 400 с.
3. **Fain W.** American Ascendance and British Retreat in the Persian Gulf Region / W. Fain. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2008. – 283 p.
4. **Venn F.** The Anglo-American Oil War: International Politics and the Struggle for Foreign Petroleum, 1912–1945 [Электронный ресурс] / F. Venn. – Режим доступа: [http://www.ibtauris.com/Books/Economics%20finance%20business%20%20management/Industry%20%20industrial%20studies/Energy%20industries%20%20utilities/Petroleum%20%20oil%20industries/The%20AngloAmerican%20Oil%20War%20International%20Politics%20and%20the%20Struggle%20for%20Foreign%20Petroleum%2019121945.aspx?menuitem=%7BDC8AC939-3911-4A4D-B039-0D747793C130%](http://www.ibtauris.com/Books/Economics%20finance%20business%20%20management/Industry%20%20industrial%20studies/Energy%20industries%20%20utilities/Petroleum%20%20oil%20industries/The%20AngloAmerican%20Oil%20War%20International%20Politics%20and%20the%20Struggle%20for%20Foreign%20Petroleum%2019121945.aspx?menuitem=%7BDC8AC939-3911-4A4D-B039-0D747793C130%20).
5. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский; пер. с англ. О. Ю. Уральской. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 256 с.
6. **Киссинджер Г.** Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века / Г. Киссинджер; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2002. – 352 с.
7. **Перкинс Дж.** Исповедь экономического убийцы / Дж. Перкинс; пер. с англ. М. А. Богомоловой; предисл. проф. Л. Л. Фитуни. – М.: Pretext, 2005. – 319 с.
8. **Parliamentary Debates.** House of Commons. – L.: His Majesty's Stationary Office, 1913–1932. – Series 5. – Vol.63.
9. **Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций [Электронный ресурс] / С. Хантингтон. – Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/hantington_samyuyel/hantington_samyuyel_stolknovenie_civilizacii/hantington_samyuyel_stolknovenie_civilizacii.rtf.zip
10. **BP** In Iraq [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9031482&contentId=7057672>.
11. **Бондаревский Г. Л.** Английская политика и

международные отношения в бассейне Персидского залива (конец XIX – начало XX в.) / Г. Л. Бондаревский. – М. : Наука, 1968. – 542 с.

Ласкавий Д. В. Перська затока: «британське озеро» та / або «американське озеро»?

Стаття присвячена дослідженню концептуального аспекту англо-американської боротьби за нафту Перської затоки на основі аналізу англійських парламентських дебатів та думок таких всесвітньовідомих теоретиків і практиків зовнішньої політики та дипломатії, класиків геополітики, як Збігнев Бжезінський та Генрі Кіссінджер. Доведено, що якою б важкою, виснажливою та витратною для Великої Британії і США не була боротьба за нафту Перської затоки, втрата її коштувала б їм набагато дорожче.

Ключові слова: Перська затока, «британське озеро», «американське озеро», нафта.

Ласкавий Д. В. Персидский залив: «британское озеро» и / или «американское озеро»?

Статья посвящена исследованию концептуального аспекта англо-американской борьбы за нефть Персидского залива на основе анализа английских парламентских дебатов и мыслей таких всемирно известных теоретиков и практиков внешней политики и дипломатии, классиков геополитики, как Збигнев Бжезинский и Генри Киссинджер. Доказано, что какой бы тяжелой, изнурительной и затратной для Великобритании и США не была борьба за нефть Персидского залива, потеря ее стоила бы им намного дороже.

Ключевые слова: Персидский залив, «британское озеро», «американское озеро», нефть.

Laskavyy D. V. Persian Gulf: «British Lake» and / or «American Lake»?

The article is devoted to research of conceptual aspect of evolution of Anglo-American struggle for Persian Gulf oil resources, basing on analysis of the British Parliamentary Debates (House of Commons) and thoughts of worldwide famous theorists and practitioners of foreign policy and diplomacy, geopolitics classics as Zbigniew Brzezinski and Henry Kissinger. It is proved that no matter how difficult, exhausting and expensive for the Great Britain and the United States was not fighting for oil Persian Gulf, its loss would cost them much more expensive.

Key words: Persian Gulf, «British Lake», «American Lake», oil.

Стаття надійшла до редакції 5.12.2011 р.

Прийнято до друку 27.01.2012 р.